

UOT 159.9

## İBTİDAİ SİNİF ŞAĞİRDŁƏRİNİN ŞƏXSİYYƏTİNİN SOSIAL İNKİŞAFINDA PEDAQOJİ TƏSİRLƏR

**Elmira Vahid qızı Həsənova***Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı***ORCID:** 0009-0002-6285-6878**E-mail:** elmirahesenova3098@gmail.com

**Açar sözlər:** *ibtidai sinif, şagird şəxsiyyəti, sosial inkişaf, pedaqoji təsir, sosiallaşma, müəllim-şagird münasibətləri*

**Ключевые слова:** *начальная школа, идентичность ученика, социальное развитие, педагогическое влияние, социализация, отношения учитель-ученик*

**Keywords:** *primary school, student identity, social development, pedagogical influence, socialization, teacher-student relations*

İbtidai təhsil mərhələsi uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasının ən həssas və ən məhsuldar dövrlərindən biridir. Məhz bu yaş dövründə uşaq yalnız oxumaq, yazmaq və hesablamaq kimi akademik bacarıqları deyil, eyni zamanda özünü dərk etmə, başqaları ilə münasibət qurma, qaydalara əməl etmə, əməkdaşlıq etmə, məsuliyyət daşıma, empatiya göstərmə və sosial mühitdə uyğun davranış modeli seçmə kimi keyfiyyətləri də mənimsəyir. UNICEF erkən və ilkin uşaq inkişafını insanın gələcək həyat trayektoriyasını müəyyən edən kritik bir imkan pəncərəsi kimi səciyyələndirir; bu dövrdə təhlükəsizlik, qayğı, ünsiyyət, oyun və öyrənmə imkanları uşağın bütöv inkişafının təməlini yaradır. UNESCO və CASEL də məktəb yaşlı uşaqlar üçün sosial və emosional öyrənmənin yalnız əlavə istiqamət deyil, təhsilin ayrılmaz hissəsi olduğunu vurğulayır [1].

İbtidai sinif şagirdinin sosial inkişafı spontan proses deyil; bu, ailə, məktəb, müəllim, həmyaşıd qrupu və daha geniş ictimai mühitin qarşılıqlı təsiri ilə formalaşan mürəkkəb bir hadisədir. Bu təsirlər içərisində pedaqoji təsir xüsusi yer tutur. Çünki məktəb ilk institusional sosiallaşma məkanıdır və müəllim burada sadəcə məlumat verən şəxs deyil, davranış nümunəsi, dəyər daşıyıcısı, sosial münasibətləri tənzimləyən vasitəçi və uşaq inkişafını istiqamətləndirən peşəkar subyektdir [2]. Məhz buna görə ibtidai sinif şagirdlərinin şəxsiyyətinin sosial inkişafında pedaqoji təsirlərin mahiyyətinin, mexanizmlərinin və səmərəli tətbiq yollarının araşdırılması həm nəzəri, həm də praktik baxımdan aktualdır.

### **İbtidai məktəb yaşında şəxsiyyət və sosial inkişafın mahiyyəti**

Şəxsiyyət anlayışı pedaqoji və psixoloji ədəbiyyatda fərdin sosial münasibətlər sistemi daxilində formalaşan sabit keyfiyyətləri, dəyərləri, motivləri, davranış meyilləri və özünütənzimləmə bacarıqları ilə əlaqələndirilir. İbtidai məktəb yaşında şəxsiyyətin inkişafı daha çox sosial təcrübənin genişlənməsi ilə səciyyələnir. Uşaq ailədaxili münasibətlərdən çıxaraq nisbətən daha mürəkkəb məktəb mühitinə daxil olur, burada yeni qaydalar, yeni rollar və yeni gözləntilərlə qarşılaşır. Bu mərhələdə “mən” anlayışı tədricən “biz” anlayışı ilə zənginləşir; uşaq öz davranışının başqalarına təsirini anlamağa başlayır, dostluq, ədalət, paylaşma, qarşılıqlı hörmət və məsuliyyət kimi sosial kateqoriyaları təcrübə yolu ilə mənimsəyir. UNESCO sosial-emosional öyrənməni emosional tanınmaq və idarə etmək, başqalarına qayğı göstərmək, müsbət

münasibətlər qurmaq, məsuliyyətli qərarlar vermək və çətin vəziyyətlərlə səmərəli mübarizə aparmaq bacarıqlarının mənimsənilməsi kimi izah edir [3].

Sosial inkişafın bu yaşda intensiv getməsinin başlıca səbəblərindən biri uşağın identifikasiya ehtiyacının güclü olmasıdır. O, müəllimi, valideyni və həmyaşıdlarını müşahidə edir, onların davranış nümunələrini mənimsəyir və özünü həmin münasibətlər çərçivəsində sınayır. Buna görə ibtidai sinif dövründə verilən pedaqoji təsirlər uşağın davranışında, dəyər sistemində və sosial özünüdərkində uzunmüddətli iz buraxa bilir. Uşağın nəyi düzgün, nəyi yanlış, nəyi ədalətli, nəyi qəbul edilməz hesab etməsi təkcə nəsihətlə deyil, məktəbdə yaşadığı gündəlik təcrübə ilə formalaşır. Təlim prosesi burada bilikvermə funksiyası ilə yanaşı sosial norma və dəyərlərin mənimsənilməsi funksiyasını da daşıyır.

#### **Pedaqoji təsirin məzmunu və sosial inkişafda rolu**

Pedaqoji təsir müəllimin, məktəbin və ümumilikdə təhsil mühitinin şagirdin inkişafına məqsədyönlü, sistemli və dəyərəsaslı müdaxiləsi kimi başa düşülür. Bu təsir sadəcə tapşırıq vermək və ya davranışı nəzarətdə saxlamaq demək deyil. Pedaqoji təsir uşaqla münasibətin tərz, sinifdə qurulan emosional iqlim, motivasiya mexanizmləri, tətbiq olunan təlim üsulları, qiymətləndirmə formaları, mükafat və intizam yanaşmaları, əməkdaşlıq imkanları və məktəb mədəniyyəti ilə bütöv şəkildə bağlıdır [4].

Pedaqoji təsirin sosial inkişaf baxımından ən mühüm funksiyalarından biri normativ funksiyadır. Məktəb uşağa sosial qaydaları öyrədir: başqasının sözünü kəsməmək, ümumi əmlakı qayğı ilə yanaşmaq, qrup işində özünə düşən rolu yerinə yetirmək, fikir ayrılığını zorakılığa çevirməmək, müəllimə və həmyaşıda hörmətlə yanaşmaq və s. Lakin bu qaydalar yalnız elan edildikdə deyil, müəllim tərəfindən ardıcıl, ədalətli və humanist şəkildə tətbiq olunduqda şagird tərəfindən qəbul edilir. Əgər müəllim bir qaydanı özü pozursa və ya eyni davranışa fərqli şagirdlərdə fərqli reaksiya verirsə, uşağın ədalət duyğusu zədələnir və sosial norma inandırıcılığını itirir. Deməli, pedaqoji təsirin gücü onun məzmunundan çox, həyata keçirilmə keyfiyyətindədir.

Pedaqoji təsirin digər mühüm funksiyası inkişafetdirici funksiyadır. Şagirdin sosial bacarıqları “öz-özünə” formalaşmır; bunlar təlim prosesində qurulan situasiyalarla inkişaf etdirilir. Məsələn, qrup işi uşağa danışmaqdan daha çox dinləməyi, öz fikrini əsaslandırmağı, başqasının baxışını nəzərə almağı, mübahisəni qaydaya salmağı öyrədə bilər [5]. Rollu oyunlar uşağın empatiyasını, konflikt həlli bacarığını və müxtəlif sosial mövqeləri anlamasını gücləndirə bilər. Birgə layihələr və sinifdə sosial məsuliyyət tapşırıqları isə kollektivçilik, əməkdaşlıq və cavabdehlik hissini artırır. Sosial-emosional öyrənmə üzrə aparılmış yeni meta-analitik icmallar məktəb əsaslı universal proqramların akademik nailiyyət, məktəb funksionallığı, sosial-emosional bacarıqlar, davranış və məktəb iqlimi göstəricilərində müsbət nəticələr verdiyini göstərir.

#### **Müəllim şəxsiyyəti sosial inkişafın əsas amili kimi**

İbtidai sinifdə müəllim şagirdin gözündə təkcə tədris aparan peşəkar deyil, nüfuz sahibi, davranış modeli və çox zaman emosional dayaq nöqtəsidir. Buna görə müəllimin şəxsi mədəniyyəti, ünsiyyət tərz, ədalət hissi, empatik münasibəti və peşə etikası uşağın sosial inkişafına birbaşa təsir edir. Tədqiqat icmallarında müəllim–şagird münasibətinin keyfiyyəti ilə uşağın sosial, emosional və akademik nəticələri arasında sabit əlaqələr qeyd olunur; emosional bağlılıq və müəllim dəstəyi yüksək olduqda uşağın məktəbə aidlik hissi, motivasiyası və adaptasiyası güclənir [6].

Müəllimin uşaqla münasibətdə isti, lakin ardıcıl olması çox vacibdir. Yalnız qayğıkeş olmaq kifayət etmir; uşağın sərhəd və gözlənti hissində ehtiyacı var. Həddindən artıq sərt müəllim qorxu yaradır, həddindən artıq yumşaq müəllim isə qaydaların zəifləməsinə səbəb olur. Sosial inkişaf üçün optimal model müəlliflik deyil, avtoritetdir; yəni müəllim həm qəbul edən, həm istiqamətləndirən, həm də ədalətli çərçivə yaradan şəxs olmalıdır. Belə şəraitdə uşaq intizamı zorakılıq kimi deyil, birgə yaşayışın qaydası kimi qəbul edir. Bu, onun daxili nəzarət mexanizminin, məsuliyyət duyğusunun və özünütənzimləmə bacarıqlarının formalaşmasına xidmət edir [7].

Müəllimin ünsiyyət dili də sosial inkişafda güclü vasitədir. Aşağılama, müqayisə, damğalama və ictimai qınaq uşağın mənlilik dəyərinə və sosial cəsarətinə mənfi təsir edir. Əksinə, hörmətli müraciət, dəstəkləyici geribildirim, konkret davranışa yönəlmiş düzəliş və uğurun görünən edilməsi uşağın özünəinamını artırır. Məsələn, “Sən həmişə səs-küy salırsan” ifadəsi uşağa mənfi identiklik yükləyir, “İndi hamı danışanda sənin səsinə eşitmək çətin olur, gələn növbə ilə danışaq” tipli ifadə isə davranışı tənzimləyir, amma uşağı damğalamır. Sosial-emosional öyrənmənin etik əsaslarından biri də məhz münasibətin uşağın ləyaqətini qoruyaraq qurulmasıdır.

İbtidai sinif şagirdləri müəllimin davranışını çox diqqətlə müşahidə etdikləri üçün müəllimin “gizli tədris” effekti də böyükdür. Müəllim sinifdə dinləməyi tələb edib özü uşağın fikrini kəsirsə, tolerantlıq haqqında danışib fərqli uşaqlara laqeyd davranırsa, əməkdaşlıqdan bəhs edib kollegial münasibət nümayiş etdirmirsə, onda şagird nitqdən yox, müşahidə etdiyi real maddədən öyrənəcək. Buna görə müəllim üçün peşəkar özünə nəzarət, refleksiya və emosional savadlılıq sosial inkişafın ayrılmaz şərtidir [12].

#### **Sinif mühiti və məktəb iqliminin təsiri**

Şagirdin sosial inkişafı fərdi təsirdən çox, yaşadığı mühitin keyfiyyətindən asılıdır. Təhlükəsiz, dəstəkləyici və inklüziv sinif mühiti uşağın açıq ünsiyyətə, təşəbbüsə və əməkdaşlığa meylini artırır. UNICEF təhlükəsiz təlim mühitini hər bir uşağın damğalanmadan, ayrı-seçkilikdən və zorakılıqdan uzaq şəkildə öyrənmə bilməsinin əsas şərti kimi qiymətləndirir. OECD məlumatları da məktəbə aidlik hissi, təhlükəsizlik və münasibətlərin keyfiyyəti ilə şagird rifahı və motivasiyası arasında güclü əlaqə olduğunu göstərir. Məktəbdə özünü “kənarda qalmış” hiss edən şagirdlərin həyat məmnunluğu və akademik göstəriciləri daha aşağı ola bilər [8].

Sinif mühitinin sosial inkişaf üçün əlverişli olması ilk növbədə psixoloji təhlükəsizlik deməkdir. Uşaq bilməlidir ki, sual versə, səhv etsə, cavab tapa bilməsə və ya fərqli fikir söyləsə, buna görə alçaldılmayacaq. Psixoloji təhlükəsizlik uşağın sosial fəallığını artırır, çünki o, özünü ifadə etməkdən qorxmur. Belə mühitdə şagird başqasının da eyni hüquqa malik olduğunu qəbul etməyə başlayır. Bu isə dözümlülük, müxtəlifliyə hörmət və birgə öyrənmə mədəniyyətinin formalaşmasına xidmət edir. Inklüziv təhsil yanaşmaları da məhz bütün uşaqların eyni sinifdə real öyrənmə imkanına malik olmasını sosial ədalətin vacib şərti kimi qəbul edir [10].

Sinif iqlimi müəllimin idarəetmə tərzilə sıx bağlıdır. Əgər qaydalar uşaqlarla birlikdə formalaşdırılırsa, onların mənası izah olunursa və tətbiq zamanı ardıcılıq qorunursa, bu, uşaqlarda kollektiv məsuliyyət və özünə nəzarət yaradır. Əksinə, qaydalar birdən-birə elan olunur, səbəbi izah edilmir və seçməli tətbiq edilirsə, şagirdlər bunu ədalətsizlik kimi qavrayır [9]. İbtidai sinifdə demokratik iştirak elementləri – məsələn, sinif qaydalarının birgə hazırlanması, növbətçilik, sinif şurası, “günün köməkçisi” kimi sosial rollar – uşaqların özünü kollektivin üzvü kimi hiss etməsinə və sosial məsuliyyət daşımaya kömək edir.

Məktəb iqliminin daha geniş səviyyədə rolu da nəzərə alınmalıdır. Təkcə sinifdə deyil, məktəbin ümumi mədəniyyətində hörmət, əməkdaşlıq və təhlükəsizlik dəyərləri yaşanmalıdır. Əgər məktəbin bir hissəsində qayğıkeş yanaşma, digər hissəsində isə sərt və təhqiramiz münasibət hökm sürürsə, uşağın sosial oriyentasiyası qarışır [10]. Buna görə sosial inkişafı dəstəkləyən pedaqoji təsir fərdi müəllim təşəbbüsündən çıxaraq məktəb siyasətinə və gündəlik təcrübəsinə çevrilməlidir. UNESCO bunun sistemli yanaşma tələb etdiyini, yəni kurikulum, müəllim hazırlığı, məktəb rəhbərliyi və ailə tərəfdaşlığının eyni istiqamətdə işləməli olduğunu vurğulayır.

**Problemin aktuallığı.** Müasir dövrdə təhsil yalnız bilik verməklə məhdudlaşmır, eyni zamanda şəxsiyyətin hərtərəfli formalaşdırılmasına xidmət edir. Xüsusilə ibtidai sinif dövrü uşağın sosial davranış normalarını, ünsiyyət bacarıqlarını, kollektivdə fəaliyyət vərdişlərini, mənəvi dəyərlərini və özünüdərkini mənimsədiyi ən mühüm inkişaf mərhələlərindən biridir.

**Problemin elmi yeniliyi.** Tədqiqatın elmi yeniliyi ibtidai sinif şagirdlərinin şəxsiyyətinin sosial inkişafına təsir edən pedaqoji amillərin sistemli şəkildə təhlil edilməsindədir.

**Problemin praktiki əhəmiyyəti və tətbiqi.** Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əldə olunan nəticələr ibtidai sinif müəllimlərinin, sinif rəhbərlərinin, məktəb psixoloqlarının və valideynlərin fəaliyyətində istifadə oluna bilər.

### Ədəbiyyat

1. Cipriano C., Strambler M.J., Naples L.H., The state of evidence for social and emotional learning: A contemporary meta-analysis of universal school-based SEL interventions // *Child Development*. – 2023. – p. 1181–1204.
2. Education Endowment Foundation. Improving social and emotional learning in primary schools: Guidance report. – London: EEF, 2019.
3. Durlak J.A., Weissberg R.P., Dymnicki A.B., The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions // *Child Development*. – 2011. – p. 405–432.
4. Osher D., Berg J., School climate and social and emotional learning: The integration of two approaches. – University Park, PA: Edna Bennett Pierce Prevention Research Center, The Pennsylvania State University, 2017.
5. Poling D.V., Van Loan C.L., Garwood J.D., Enhancing teacher-student relationship quality: A narrative review of school-based interventions // *Educational Research Review*. – 2022. – 37.
6. Roorda D.L., Koomen H.M.Y., Spilt J.L., Oort F.J., The influence of affective teacher-student relationships on students' school engagement and achievement: A meta-analytic approach // *Review of Educational Research*. – 2011. – 81(4). – p. 493–529.
7. Schonert-Reichl K.A., Social and emotional learning and teachers // *The Future of Children*. – 2017. – p. 137–155.
8. Taylor R.D., Oberle E., Durlak J.A., Weissberg R.P., Promoting positive youth development through school-based social and emotional learning interventions: A meta-analysis of follow-up effects // *Child Development*. – 2017. – p. 1156–1171.
9. UNESCO. Mainstreaming social and emotional learning in education systems: Policy

guide. – Paris: UNESCO, 2024.

10. UNICEF. Programme guidance for early childhood development. – New York: UNICEF, 2017.

11. Wigelsworth M., Verity L., Mason C., Social and emotional learning in primary schools: A review of the current state of evidence // British Journal of Educational Psychology. – 2022. – p. 898–924.

**E.V. Hasanova**

**Pedagogical influences in the social development of the personality of primary students**  
**Summary**

This article examines the role of pedagogical influences in the social development of the personality of primary school students. It is shown that the primary school period is an important stage in which the child's communication skills, social behavior norms, cooperation habits, moral values, and self-awareness are formed. The article analyzes the influence of the teacher's personality, classroom environment, organization of the educational process, use of interactive methods, and family-school cooperation on the social development of the student.

**E.V. Həsənova**

**İbtidai sinif şagirdlərinin şəxsiyyətinin sosial inkişafında pedaqoji təsirlər**  
**Xülasə**

Bu məqalədə ibtidai sinif şagirdlərinin şəxsiyyətinin sosial inkişafında pedaqoji təsirlərin rolu araşdırılır. Göstərilir ki, ibtidai məktəb dövrü uşağın ünsiyyət bacarıqlarının, sosial davranış normalarının, əməkdaşlıq vərdişlərinin, mənəvi dəyərlərinin və özünüdərk səviyyəsinin formalaşdığı mühüm mərhələdir. Məqalədə müəllimin şəxsiyyəti, sinif mühiti, təlim-tərbiyə prosesinin təşkili, interaktiv metodlardan istifadə və ailə-məktəb əməkdaşlığının şagirdin sosial inkişafına təsiri təhlil olunur.

**E.B. Хасанова**

**Педагогическое влияние на социальное развитие личности учащихся начальной школы**  
**Резюме**

В данной статье рассматривается роль педагогического влияния на социальное развитие личности учащихся начальной школы. Показано, что начальная школа является важным этапом формирования у ребенка коммуникативных навыков, норм социального поведения, навыков сотрудничества, моральных ценностей и самосознания. В статье анализируется влияние личности учителя, обстановки в классе, организации учебного процесса, использования интерактивных методов и сотрудничества семьи и школы на социальное развитие ученика.

**Redaksiyaya daxil olub: 27.04.2026**